

Тема. «Нова філософія» Л.Фейєрбаха.

Матеріалізм і атеїзм німецької класичної філософії представлені, головним чином, творчістю Людвіга Фейєрбаха (1804-1872 рр.). Він був сином відомого юриста. Після закінчення гімназії вчився на теологічному факультеті Гайдельберзького університету. Проте незабаром розчарувався в богослов'ї і через рік переїхав до Берліну, де в університеті слухав лекції Гегеля. Після закінчення Берлінського університету захистив у 1828 р. у Ерлангенському університеті дисертацію „Про єдиний, загальний і нескінченний розум”. Дисертація у цілому була витримана в дусі гегелівського ідеалізму, але Фейєрбах у ній розійшовся з Гегелем у ставленні до релігії взагалі, до християнської, зокрема. Він відстоював у дисертації ідею несумісності релігії та істини. В Ерлангенському університеті приват-доцент Фейєрбах читав курси „Гегелівської філософії” й „Історії нової філософії”. У 1830 р. він опублікував анонімно „Думки про смерть і безсмертя”, у яких відкинув ідею безсмертя душі. Авторство було встановлено, книга конфіскована, а Фейєрбах був позбавлений права викладання. У 1836 р. він одружився і протягом 25 років майже безвиїзно жив у селі Брукберг, де його дружина була співвласницею невеличкої порцелянової фабрики. У 1869 році фабрика збанкрутувала. Останні роки життя філософ провів у жорстоких злиднях. Остаточний розрив Фейєрбаха з ідеалізмом відноситься до 1839 р., коли була опублікована його праця „До критики філософії Гегеля”. У ній він матеріалістично вирішував основне питання філософії, а природу, буття, матерію розглядав як реальність, що з необхідністю породжує мислячий розум. У 1841 р. вийшла головна праця Фейєрбаха – „Сутність християнства”. У наступні роки були опубліковані такі його твори, як „Попередні тези до реформи філософії” (1842 р.), „Основа стану філософії майбутнього” (1843 р.) та інші. 34 Фейєрбах вітав революцію 1848 р. Він був депутатом франкфуртських національних зборів (1848 р.). В останні роки життя виявляв інтерес до соціальних і економічних проблем, вивчав „Капітал” К. Маркса, а в 1870 р. вступив у соціалдемократичну партію Німеччини. Найпершу задачу

філософії Фейєрбах вбачав у критиці релігії, у викритті тих ілюзій, що складають сутність релігійної свідомості. Він розглядав філософію і релігію як світорозуміння, що взаємно виключають одна одну: в основі релігії — віра в догмати, а філософії — знання дійсної природи речей. Живучість релігії Фейєрбах пояснював не тільки обманом і неуцтвом людей, але й умовами їхнього життя. Першоджерело релігійних ілюзій він вбачав у почутті залежності, обмеженості, безсиллі людини стосовно непідвладних її волі стихій і сил. Безсилля шукає вихід у фантазії, яка породжує надії і розради — так виникають образи богів, як джерел здійснення людських сподівань. „Людина вірить у богів не тільки тому, що в неї є фантазія і почуття, але і тому, що в неї є прагнення бути щасливою. Вона вірить у блаженну істоту не тільки тому, що вона має уявлення про блаженство, але і тому, що вона сама хоче бути блаженною; вона вірить у досконалу істоту тому, що вона сама хоче бути досконалою; вона вірить у безсмертну істоту тому, що сама не бажає померти” [9, Т. 2, с. 713]. Отже, релігія, вважав Фейєрбах, виникла з відчуженості людської сутності через приписування Богові тих атрибутів, що у дійсності належать самій людині. Бог є те, чим людина насправді хоче бути. „Нескінченна або божественна сутність є духовна сутність людини, яка, однак, відокремлюється від людини і увляється як самостійна істота” [9, Т. 2, с. 713]. Очевидна ілюзія, яка важко викорінюється: дійсний творець Бога — людина — розглядається як творіння Бога, ставиться в залежність від нього і таким чином втрачає свободу і самостійність. Релігія, за висновком Фейєрбаха, паралізує прагнення людини до кращого життя у реальному світі і до перетворення цього світу, замінює його покірним і терплячим очікуванням грядущої надприродної віддачі. 35 Звільнення від релігійних помилок Фейєрбах бачив у розумінні людини не як творіння Бога, а як найбільш досконалої частини природи. Природа, доводив він, існує незалежно від будь — якої філософії. Вона є та основа, на якій вирости люди. Поза природою і людиною немає нічого, а вищі істоти — це лише фантастичні відображення нашої власної сутності. Так критика релігії переросла у Фейєрбаха в критику

філософського ідеалізму, насамперед, німецького класичного ідеалізму. Основну ваду ідеалізму він вбачав в ототожненні буття і мислення. „...Уявне буття не є дійсне буття. Образ цього поза мисленням, субстрат реальності” [9, Т. 2, с. 713]. Ідеалістична філософія, за Фейєрбахом, являє собою спекулятивну філософію. Філософ, міркуючи про абсолютний розум, який нібито утворює приховану основу всього існуючого, по суті справи лише витончено викладає релігійні уявлення про Бога і створення ним світу. Проте Фейєрбах не ставив знака рівності між ідеалістичною філософією і релігією, він вказував на те, що раціоналістичне тлумачення релігії ідеалізмом веде до суперечності з релігійними догмами, які за своєю суттю непримиренні з наукою, розумом, логікою. Теїзм розуміє Бога як чуттєву істоту, особистість, що знаходиться поза світом; ідеалістична ж філософія перетворює Бога в безособовий дух, який розглядається як внутрішня сутність самої дійсності. Отже, спекулятивна філософія розчищає дорогу пантеїзму, тобто ототожнюванню Бога з природою. У цьому розумінні філософія Гегеля є ідеалістичним пантеїзмом, а філософія Спінози — пантеїстичним матеріалізмом. У центрі вчення Фейєрбаха — людина, як „...єдиний, універсальний і вищий предмет філософії...” [9, Т. 1, с. 202]. Він відкинув ідеалістичне трактування, за яким людина розглядалася насамперед як духовна істота. На думку Фейєрбаха, людина стала психофізичною єдністю, єдністю душі і тіла. Тіло в його цілісності складає сутність людського „Я”. Духовне начало в людині не може бути відокремлене від тіла, дух і тіло — дві грані тієї реальності, що називається організмом. ³⁶ Отже, сутність людини Фейєрбах трактував біологічно. Індивід, твердив він, — не історично-духовне утворення, як у Гегеля, а ланка в розвитку людського роду. Такий підхід до дослідження людини у філософії називається антропологічним (від грецьк. — людина і слово, поняття, вчення). Його прихильники вбачають у понятті „людина” основну світоглядну категорію і стверджують, що тільки виходячи з неї можна розробити систему уявлень про світ. Фейєрбах ввів антропологізм у філософію, обґрунтував його як теоретичний і методологічний принцип. Він

став у його вченні основою критики релігії і німецького класичного ідеалізму, а також свідченням обмеженості філософської позиції останнього. Фейєрбах критикував ідеалізм в основному з позицій метафізичного матеріалізму, внаслідок чого він разом з гегелівським ідеалізмом відкинув і гегелівську діалектику. Правда, у вченні Фейєрбаха є елементи діалектики. Зокрема, він визнавав об'єктивний характер заперечення, говорив про боротьбу між новим і старим, про заперечення у тому смислі, в якому розумів цей процес Гегель. Проте, це були лише окремі зауваження, оскільки проблема розвитку і загального зв'язку явищ по суті не привернула його уваги. Ще більш далекий Фейєрбах від розуміння діалектики як логіки і дійсно наукового методу пізнання і дослідження. В уявленні Фейєрбаха діалектика — це лише відомий ще з часів античності засіб ведення філософської дискусії, шлях пошуку суперечностей у судженнях співрозмовника. „Справжня діалектика не є монолог одинокого мислителя з самим собою, це діалог між Я і ТИ” [9, т. 1, с. 203]. Таким чином, Фейєрбах викрив таємницю ідеалізму — релігію, але він не зміг протипоставити діалектичному ідеалізму нову форму матеріалістичного світорозуміння — діалектичний матеріалізм. Однобічність, метафізичність антропологізму Фейєрбаха найбільш випукло розкривається в його вченні про людину. Реальне життя людей, сутність людини він розумів абстрактно, поза зв'язком з певними історичними суспільними відносинами. Насправді ж людина є не тільки природна, але й історична, і 37 соціальна істота, її сутність не є абстракт, притаманний окремому індивіду, а сукупність усіх суспільних відносин. Як соціальна істота, людина — суб'єкт і об'єкт суспільних відносин. Специфіка ж сутності кожного індивіда визначається особливостями дії суспільних відносин на індивіда. Отож, людська сутність однозначно соціальна, вона постійно формується, розвивається, удосконалюється. Неісторичне розуміння людини перешкоджало Фейєрбаху до кінця зрозуміти й історично минулий характер релігії. Він часто говорив, що релігійно-фантастичні погляди на світ неминуче зникнуть, людина відкине містичне уявлення про свою сутність, досягне на землі того, що релігія обіцяє

їй у загробному світі. Водночас він думав, що релігія відображає і щось споконвіку властиве людині, хоча й у перекрученій формі, і тому релігійне почуття непереборне. Таким "вічно властивим людині" у Фейєрбаха виступає любов до людей. Любов же до Бога є перекручена форма людської любові. Звідси, любов — щира релігія, релігія без Бога. Таке широке тлумачення релігії — найбільш слабка ланка фейєрбахівського антропологізму. Воно веде до своєрідного виправдання релігійного почуття, до переоцінки історичної ролі релігії. У працях Фейєрбаха вона нерідко трактується ледве не як головна форма духовного життя людей. Атеїст Фейєрбах, таким чином, проголосив себе реформатором релігії. Він не зрозумів, що наукова критика релігії не вичерпується зведенням релігійних уявлень до їхнього земного змісту. Головне в ній — аналіз матеріальних причин релігійного подвоєння світу. В теорії пізнання Фейєрбах виступив як сенсуаліст. Він думав, що відчуття складає єдине джерело людського пізнання, що тільки те, що дане людині через органи чуття, має справжню реальність. Він відкинув можливість абстрактного пізнання за допомогою розуму, вважаючи останнє придбанням ідеалістичної спекуляції. 38 В теорії пізнання фейєрбахівський антропологізм виразився в новій інтерпретації поняття „об’єкт”. Воно, на його думку, спочатку формується у досвіді людського спілкування, тому перший об’єкт для усякої людини — це інша людина, „ТИ”. Любов до неї - шлях до визнання її об’єктивного існування, а завдяки цьому — до визнання реальності зовнішніх речей. Антропологічний підхід характерний також для соціологічних й етичних поглядів Фейєрбаха. Це найменш розроблена частина його вчення. Він не зміг зрозуміти і з матеріалістичних позицій обґрунтувати соціальне життя, суспільну свідомість, моральність. Русійними силами історії, доводив він, виступають людські почуття і пристрасті, тобто дещо реальне, але не матеріальне. Точка зору Фейєрбаха тут натуралістична, її вихідним пунктом є антропологічна характеристика людської чуттєвості як головної і визначальної сили поведінки кожного індивіда та суспільства в цілому. Згідно з концепцією Фейєрбаха, людина діє за велінням чуттєвості.

Форми чуттєвості різноманітні: любов до життя, прагнення щастя, егоїзм, інтерес, потреби, задоволення та інші. Слідуючи своїм почуттям, людина діє за необхідності й вільно. Коли людина діє вільно? Лише тоді, коли вона діє з необхідності. Для Фейєрбаха свобода — це також єдність людини з умовами, в яких виявляється її сутність. Птах вільний у повітрі, риба — у воді, людина вільна там і тоді, де і коли умови її життя дозволяють їй задовольняти своє природне прагнення щастя, реалізації своїх здібностей. Така абстрактна, натуралістична концепція свободи аналогічна позиції просвітителів XVIII століття, її вимозі привести умови людського життя у відповідність з людською природою, зробити ці умови людськими. Наприклад, якщо всі люди від природи рівні, отже, станові і всякі інші привілеї суперечать людській природі і повинні бути заперечені. Але яким чином? У Фейєрбаха чудотворцем знову таки виступає любов. Любов — сутність і мета людського життя, вирішальна сила в тому числі і морального прогресу. 39 Таким чином, суперечності життя, їх матеріальні, соціальні і духовні підстави були Фейєрбахом непомічені. Замість вивчення дійсних, живих людей у їхній історичній дії він створив культ абстрактної людини — ядро нової релігії. Необхідним був перехід до науки про людину і суспільство. Це завдання вирішив діалектичний матеріалізм. Філософією Фейєрбаха завершується німецька класична філософія, її історичне значення полягає в розробці діалектичного світорозуміння і методу. Вона стала теоретичною основою створення і розвитку якісно нового напрямку у філософії — діалектичного матеріалізму.